

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv? Frågor kring några tidiga fasadreliefer i Vä, Skåne

Berggren, Lars

Published in:

ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildforskning – Nordic Review of Iconography

Published: 01/01/2022

Document Version

Final published version

Document License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Berggren, L. (2022). Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv? Frågor kring några tidiga fasadreliefer i Vä, Skåne. ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildforskning – Nordic Review of Iconography, (1-2), 39–71. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022091659218>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ICONOGRAPHISK POST

NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING

NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 1/2, 2022

INNEHÅLL / CONTENTS

Förord / Editorial	3
<i>Katri Vuola</i>	7
Memorizing and Witnessing Christ's Passion – New Perspectives on the 14th-Century Polychrome Wood Crucifix in Marttila, Finland	
<i>Lars Berggren</i>	39
Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv? Frågor kring några tidiga fasadreliefer i Vä, Skåne	
<i>Guðrún Harðardóttir</i>	73
The Seal of Dignity of Archbishop Olav of Nidaros (1350–1370). Reflections on its Iconography and Cultural Context	
<i>Etsuko Zakoji</i>	93
Bicorporates on Coins. Reflections on their Occurrence and Use	
<i>Eva de la Fuentes Pedersen</i>	125
Bobler og Perler. En barokk allegori af Karel Du Jardin fra 1663	
<i>Berit Linden</i>	153
Sörjande gestalter i svensk gravskulptur (ca 1830–1930)	
<i>Søren Kaspersen & Susanne Wenningsted-Torgard</i>	200
Ulla Haastrup 1933–2021 – in memoriam	
<i>Lars Berggren</i>	206
Lundadomen har lyft på hattarna	
<i>Bokrecension / Book review</i>	208

ICONOGRAPHISK POST • NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING
NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY NR 1/2, 2022. ISSN 2323-5586
PP. 39–71.

Lars Berggren

Prof. em. of Art History & Visual studies, Åbo Akademi University, Finland. Former
Dep. Director of the Swedish Institute of Classical Studies in Rome.

Email: lars.berggren@abo.fi

Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv?

Frågor kring några tidiga fasadreliefer i Vä, Skåne

Dragon, Basilisk, Amphisbaena or Simurgh?

*Questions Regarding some 11th-Century Façade Reliefs
on Vä Church, Scania*

Abstract: A dilemma that the iconographer is often faced with when it comes to medieval imagery is what the fantastic hybrid animals actually represent. What are they? What do they mean? On the outer walls of the mid 11th century church of Vä, in north-eastern Scania, there are a number of sadly withered reliefs that may be interpreted as representing a number of different mythological animals with completely different meanings. One of them has usually been interpreted as either a *dragon* or a *basilisk*, but there are in fact a number of other, and at least as likely, alternatives. Based on historical sources and pictorial parallels, Near Eastern, European as well as local, it is argued that this relief can very well represent an *amphisbaena* or a *simurgh*, the latter with a theological meaning totally opposite to a *dragon* or *basilisk*. The *simurgh*, together with other mythical animals of ancient Persian origin, may well have been introduced into recently Christianised Medieval Denmark either through direct contacts with Byzantium, or via Italy and France, before appearing on at least two of the earliest high status stone churches (Lund and Vä), perhaps as a symbol of resurrection. Another intriguing motif is an *Agnus Dei* which, contrary to established iconography, shows the lamb holding two rods instead of one.

Keywords: Monstrous animals, Simurgh/Senmurv, Agnus Dei, Amphisbaena, Basilisk, Cetos, Dragon, Sasanid iconography, Byzantium, The Holy Land, Denmark, Italy, Lund Cathedral.

Fig. 1. Mariakyrkan i Vä. Senmurv, drake eller basilisk på pilaster på korets sydöstra hörn.
Foto Lars Berggren 2020.

Church of St Mary, Vä, Scania. Simurgh, dragon or basilisk,
relief on the southeast corner of the chancel.

Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv? Frågor kring några fasadreliefer i Vä, Skåne

Lars Berggren

När ikonografen konfronteras med någon av alla de märkliga varelser som medeltiden prydde sina kyrkor med uppstår ofta frågan: vad är detta, vad betyder det – om något? Saken aktualiserades när jag läste Anders Ödmans kapitel om kyrkobyggnaden i *Vä kyrka 900 år – 2021* (recenserad i detta nummer) och lite närmare studerade fotot av en relief på korets utsida som enligt författaren föreställer en *basilisk* (fig. 1). Tillsammans med ”drake” är det en etikett som såväl arkeologer som historiker och konsthistoriker ofta klistrar på tvåbenta skapelser med vingar och utdragen stjärt eller svans. Det är förståeligt, eftersom enklare uppslagsböcker (typ Biedermanns symbollexikon) oftast bara ger de alternativen när det gäller bevingade och ormsvansade varelser, och inte heller de mera avancerade, som *Lexikon der christlichen Ikonographie*, är till någon större nytta när det gäller den icke-bibliska delen av den mytiska faunan.

Huruvida det i Vä verkligen rör sig om en basilisk eller något annat av de mytiska djuren är emellertid högst osäkert, dels för att medeltidens illustratörer hade en allmän benägenhet att förse alla möjliga djur och odjur med vingar och ormsstjärtar – även om några sådana inte nämns i källskrifterna – och dels för att bildernas bevaringstillstånd försvårar eller omöjliggör ett noggrant detaljstudium. Inte heller vet vi vilka förebilder målarna och bildhuggarna kan ha

haft, och hur de förhöll sig till dem. Om de aktuella relieferna verkligen hänför sig till kyrkans första byggnadsskede, dvs. det nuvarande koret, byggt strax efter mitten av 1000-talet,¹ torde bildhuggarna inte heller ha haft tillgång till illustrerade bestiariet; sådana blev vanliga först på 1100-talet.² Om bilderna dessutom flyttats från sina ursprungliga platser, vilket här kan vara fallet, blir det ännu svårare att bilda sig en uppfattning om deras ursprungliga betydelse och funktion.

I det följande ska jag kort gå igenom vilka andra alternativ som finns till den eventuella basiliskan och på vägen också säga några ord om yttermurarnas övriga figurreliefer. Det rör sig om sammanlagt fyra djur på lika många kvaderstenar, alla i ett ganska bedrägligt bevarandeskick (fig. 2, 3). Förutom den redan nämnda "basiliskan" rör det sig om ett klart identifierbart, men ändå lite egenomligt *Agnus Dei* (fig. 20), och två figurer av vilka så litet finns kvar att inget med säkerhet kan sägas om deras ursprungliga utseende (fig. 22 och 24).

Basiliken

Den s.k. *basiliken* (*regulus*, *cockatrice*) i Vä dateras, liksom den första stenbyggda koryrkan, tentativt till strax efter mitten av 1000-talet,³ men det är ett odjur med en lång historia. Den nämns i Bibeln ett par gånger och i Jesaja 14:29 heter det att "från ormens rot skall en basilisk komma fram, och dennes avkomma bliver en flygande drake". Så här beskrivs den långt senare av Plinius' d.ä. i hans *Naturalis Historiae* (bok 8:33, sannolikt först publicerad 77–78 AD):

Anyone who sees the eyes of a basilisk serpent (*basilisci serpentis*) dies immediately. It is no more than twelve inches long, and has white markings on its head that look like a diadem. Unlike other snakes, which flee its hiss, it moves forward with its middle raised high. Its touch and even its breath scorch grass, kill bushes and burst rocks. Its poison is so deadly that once when a man on a horse speared a basilisk, the venom travelled up the spear and killed not only the man, but also the horse. A weasel can kill a basilisk; the serpent is thrown into a hole where a weasel lives, and the stench of the weasel kills the basilisk at the same time as the basilisk kills the weasel.⁴

Isidorus har på 600-talet (*Etymologiae*, bok 12, 4:6–9) inget att tillägga beträffande basiliskens utseende och på 1200-talet förklarar Bartholomeus Anglicus (*De proprietatibus rerum*, bok 189) att namnet kommer sig av att den är ormarnas kung (grek. *basilevs*). Varken dessa två eller någon av de andra texterna

Fig. 2. Mariakyrkan i Vä från sydöst. Foto Lars Berggren 2022.
Church of St Mary, Vä, Scania, from southeast.

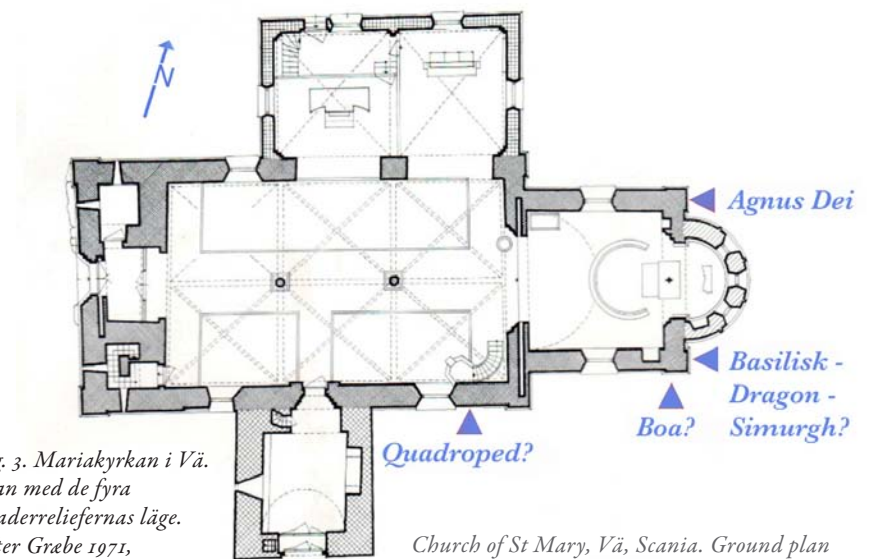

Fig. 3. Mariakyrkan i Vä.
Plan med de fyra
kvaderreliefernas läge.
Efter Græbe 1971,
bearb. Lars Berggren.

Church of St Mary, Vä, Scania. Ground plan
with the location of the four reliefs indicated.

Fig. 4. Basiliken, ormarnas konung. *Bestiarium, England, 1200-tal. British Library, Harley MS 4751, f. 59r.*

The basilisk, king of the snakes, in an English Bestiary from the 13th century.

Fig 5. Basilisk med tuppkam och en vessla som biter den i halsen. *The Bestiary of Anne Walshe, England, ca 1400. Köpenhamn, Det Kongelige Bibliotek, Gl. kgl. S. 1633 4°, f 51r.*

Basilisk being attacked by a weasel, in the Bestiary of Anne Walshe, England, c. 1400.

specificerar den lille kungens anatomi men de är eniga om att den är utomordentligt farlig och kan döda med såväl sin blick, som sin lukt och sitt väsende; enligt Ordspråksboken 23:32 sprutar den också gift. I bestiariernas bildframställningar kan den återges antingen som en krönt orm eller som en tupp med ormsstjärt (fig. 4–5). Den senare varianten är den ojämförligt vanligaste. Likväl förekommer det ibland basilisker med ormhuvuden, med eller utan öron, rovfågelsklor eller kloförsedda tassar.

Figuren i Vä är mycket vittrad men uppvisar knappast något av tuppens anatomi. Visserligen har den ett par diminutiva vingar fastsatta på ryggen men om benen är försedda med tassar eller fågelklor är inte möjligt att avgöra. Den har inte heller någon krona utan huvudet är närmast hundlikt, med öron, halvöppen käft och utsträckt tunga. Kroppen och stjärten är försedda med rader av borrarade hål. Som en basilisk har den klart och tydligt en lång, snodd reptilstjärt – men det är en anatomisk detalj som delas av en lång rad olika fabeldjur. Att den aktuella figuren skulle föreställa en basilisk förefaller faktiskt mindre troligt.

Draken

Även *draken* (*Draco*) har ormkropp och ett eller två par kloförsedda ben (men ibland inga alls) och vingar, som kan vara av olika slag (typ örn eller fladdermus). Kroppen brukar vara fjällig eller prickig, ibland försedd med ”ryggfena”. Huvudets utformning varierar stort och kan vara försett med horn, öron eller andra protuberanser. Gapet har ibland tänder, ibland inte, och sprutar ibland eld. På medeltida bilder har den nästan alltid vingar, ibland t.o.m. två par, men sådana nämns inte i de äldre källorna (fig. 6–7).

I Bibeln nämns drakar 21 gånger i Gamla testamentet och i Uppenbarelseboken 13. I den senare är den bara en omskrivning av djävulen och på den yttersta dagen heter det att i himmelen ”syntes en stor röd drake, som hade sju huvuden och tio horn, och på sina huvuden sju kronor” (Upp. 12:3). Lite längre fram (Upp. 12:7–9) skildras striden mellan ärkeängeln Mikael och draken och hur den senare besegrades: ”Och den store draken, den gamle ormen, blev nedkastad till jorden, och hans änglar kastades ned jämte honom”.

Inte heller i den grekiska mytologin är det från början riktigt klart vad en drake är eller hur den ser ut. Apollodorus återberättar, citerande Iliaden, hurusom Herakles/Herkules räddar den trojanske kungens dotter – Hesione, Priamos’ syster – från ett oklart definierat havsmonster benämnt *Ketos* (*Cetos*), och i prin-

Fig. 6. Eldsprutande drake med två par ben och vingar, 1236–ca 1250. British Library, Harley MS 3244, f.59r.

Dragon with two pairs of legs and wings, breathing fire, 1236–c.1250.

cip samma historia går igen i berättelsen om hur Perseus räddar Andromeda.⁵ På antika grekiska vasmålningar har monstret först formen av en stor fisk, med fenor, huvud som en krokodil och oftast en skrämmande uppsättning tänder (fig. 8). Med tiden tar sig odjuret upp på land och begåvas med ben, lejonassar, långhals, öron och en ormliknande bakkropp som avslutas med tredelad, spetsig stjärtena. I romersk kejsartid omvandlas det som tidigare varit bröstfenor till vingar och sammansmältningen mellan fisk, landdjur och fågel fullbordas och överlämnas till medeltiden som drake.⁶

Plinius d.ä. hade på sin tid inte mycket mer att säga om drakens utseende annat än att den är stor och farlig, särskilt för elefanter som den slingrar sig runt och klämmer ihjäl (fig. 7). Dess hemort är Indien. Isidorus (*Etymologiae*, bok 12, 4:4–5) utvidgar spridningsområdet till Etiopien och lägger till att:

The dragon is the largest serpent, and in fact the largest animal on earth. Its name in Latin is draco, derived from the Greek name drakon. When it comes out of its cave, it disturbs the air. It has a crest, a small mouth, and a narrow throat. Its strength is in its tail rather than its teeth; it does harm by beating, not by biting. It has no poison and needs none to kill, because it kills by entangling. Not even the elephant is safe from the dragon; hiding where elephants travel, the dragon tangles their feet with its tail and kills the elephant by suffocating it.⁷

Hugo de Folieto (ca 1110–72 AD) knyter ett halvt årtusende senare samman draken med Bibelns *Leviathan* och djävulen.

The Jews say that God made the great dragon which is called Leviathan, which is in the sea; and when folk say that the sea is ebbing it is the dragon going back. Some say that it is the first fish created by God and that it still lives. And this beast, at one time called a dragon and at another Leviathan, is used in the Scripture symbolically. The dragon, the greatest of all serpents, is the devil, the king of all evil. As it deals death with its poisonous breath and blow of its tail, so the devil destroys men's souls by thought, word and deed.⁸

I Aberdeen-bestiariet, skrivet och illustrerat i England ca 1200, görs tydligt vilken risk den som lämnar tron och kyrkan löper:

Fig. 7. Tandlös, tvåbent drake med ett vingar dödade en elefant. Bestiarium, Salisbury(?), ca 1230–1240. British Library, Harley MS 4751, f.58v. Wikimedia Commons.

Toothless, winged dragon killing an elephant. Bestiary, Salisbury(?), c. 1230–1240.

Fig. 8. Heracles i kamp med Ketos. Svartfigurig hydria, troligen gjord i Caere (nuv. Cerveteri), 500-tal BC. Stavros S. Niarchos Collection, Athens.

Heracles fighting the Cetos, Caeretan black-figure hydria, 6th century BC.

Take heed, therefore, O man, and stay within the catholic faith, live within it, remain steadfast within it, within the one catholic church. Be as careful as you can that you are not caught outside the doors of that house, that the dragon, the serpent of old, does not seize you and devour you, as Judas was at once devoured by the devil and perished, as soon as he had gone forth from the Lord and his brother apostles.⁹

Som Hugo konstaterar är det inte alltid lätt att skilja de gammal- och nytestamentliga odjuret åt. I Jesaja 27:1 heter det exempelvis att "På den tiden skall Herren, med sitt svärd [...] hemsöka Leviatan, den snabba ormen, och Leviatan, den ringlande ormen, och skall dräpa draken, som ligger i havet". Den som på medeltiden fick i uppdrag att avbilda fisken-ormen-draken-djävulen hade med andra ord en hel del att välja på, både vad gällde anatomi och kolorering. I bestiarierna känns draken huvudsakligen igen utifrån kontexten: den kan vara i färd med att döda en elefant, att gömma sig för pantern, dess enda dödliga fiende, eller sluka duvor som förirrat sig från *peredixion*-trädet, "livets träd" (fig. 9).¹⁰ Det sistnämnda växer i Indien och drar till sig duvor och repellerar drakar. Den allegoriska uttolkningen är att trädet och dess skugga representerar kyrkan, där de troende är säkra, men att de som lämnar den lätt faller offer för djävulen.

Reliefen i Vä skulle mycket väl kunna vara en drake. För att det åtminstone inte är en basilisk talar avsaknaden av krona eller tuppkam och näbb. I bestiarierna finns det ändå ganska gott om figurer som har stora likheter med vissa basilisker: vingade, tvåbenta, med en slingrande ormstjärt och – i sällsynta fall – med rovdjurshuvuden. Något som skulle kunna tala för draken är de talrika hål som borrats i stjärten/svansen och som får den att se ut som en bläckfiskarm med sugkoppar – samma arrangemang finns exempelvis på draken i det köpenhamnska bestiariet (fig. 9), förfärdigat i England ca 1400.¹¹ Givet att de första stenhuggare som var verksamma i Vä antas komma från England kan, trots tidskillnaden, en gemensam förebild eller tradition inte uteslutas.¹² Samma rader av borrade hål eller målade prickar utmed ryggar finns emellertid på flera

Fig. 9. Drake invid ett *peredixion*-träd slukande en förirrad duva. Ca 1400. Det Kongelige Bibliotek, Copenhagen, Gl. kgl. S. 1633 4°, f 49r.

Dragon beside a peredixion tree, devouring an errant dove. English manuscript, c. 1400, in Det Kgl. Bibliotek, Copenhagen.

andra medeltida kreatur, både i England och annorstädes, till exempel på boan och amphisbaenan (se vidare nedan), för att nu bara nämna ett par.

Amphisbaenan

Eller *amphivena*, *amphisbaina*, *amphisbene*, *amphisboena*, *amphisbona*, *amphista*, *amfivena*, *amphivena*, av grekiskans *amphis* (båda hållen, bådadera) och *bainein* (att gå) är en grekisk mytologisk varelse som nämns av bl.a. Aiskylos, Plinius d.ä. och Isidorus. Plinius konstaterar kort att ”The Amphisbaena has a twin head, that is one at its tail-end as well, as though it were not enough for poison to be poured out of one mouth” (*Naturalis Historiae*, bok 8:85), och Isidorus kompletterar med att den har ögon som skiner som lampor och att den är den enda orm som inte skyr kyla (*Etymologiae*, bok 12, 4:20). Den har alltså två huvuden, ett på det vanliga stället och ett i andra ändan, vanligen på något slags svans/stjärt. De tidiga källorna omtalar den som en giftig orm som livnär sig på kadaver. Under medeltiden förses den med ett par ben, ibland med två, som är försedda med tassar eller fågelklor. Ibland har den vingar, ibland inte. Huvudena är likadana eller olika och kan likna ormars, drakars eller olika

Fig. 10. *Amphisbaena* på fasaden till San Rufino, Assisi, tidigt 1100-tal. Foto Lars Berggren 2016.
Amphisbaena on the facade of San Rufino, Assisi, early 12th century.

Fig. 11. *Amphisbaenor* i Lunds domkyrka, ca 1100, på kapitälet till den östligaste av södra sidoskeppets kolonner. Foto Lars Berggren 2014.

Lund Cathedral, Scania, Sweden. Amphisbaenae on the capital of the easternmost column in the south aisle, c. 1100.

slag andra av rovdjurs. Väl bevarade exemplar, som dessutom stämmer väl överens med framställningarna i flera bestiarier, finns på domen i Assisi (San Rufino; fig. 10), i Tallinns svartbrödraklostret, och i Lunds domkyrka, alla troligen från 1100-talet.¹³

Amphisbaenan är alltså inte ovanlig som inslag i den medeltida nordeuropeiska kyrkoarkitekturens skulpturala utsmyckning. I och på Lundadomen finns den i minst sex exemplar, och på båda sidor av stelen i Tallinns svartbrödrakloster. Den förekommer ofta i olika rankmotiv och då som sväljande eller utspyende själva rankan. I Lund utgör amphisbaenor startpunkterna för de vinrankor som löper runt en av sydportalens reliefprydda bågar och den inre omfattningen av det norra transeptets kapellfönster (fig. 12). Även på ett av södra sidoskeppets kapitäl finns den i två exemplar, där åtminstone de ”bakre” huvudena förefaller vara i färd med att svälja rankstjälkar (fig. 11).

Anledningen till att amphisbaenan tas upp här är att vi faktiskt inte på den

skadade och eventuellt flyttade kvaderreliefen i Vä kan se slutet på djurets stjärt, som alltså mycket väl kan ha varit avslutad med ett andra huvud. Sånär som på det andra huvudet påminner den en hel del om figurerna i Lund och det kan inte uteslutas att den även i Vä kan ha varit motivet. Såväl amphisbaenans frekventa förekomst på nära håll i Lund som förbindelserna mellan det lombardiska i Lund och Vä verkar tala i den riktningen. Så även den likartade appliceringen av borrhål utmed kropparna (fig. 1 och 11).

Senmurven

Senmurven (*simurgh* eller *saena*) är också ett fabeldjur med en lång historia. Men den hör inte i första hand hemma i medelhavsområdet utan i Mellanöstern, närmare bestämt i Persien.¹⁴ Enligt legenden är den så gammal att den sett världens undergång tre gånger och därför besitter alla världsåldrars kunskap. Den lever i livets träd (i zoroastrisk och persisk mytologi *Gaokerena* eller *Haoma*) från vilket alla frön och växter kommer och är ett godartat väsen som renar land och vatten och befrämjar hälsa och fertilitet. Precis som fågel Fenix

Fig. 12. *Amphisbaena* i Lunds domkyrka, ca 1100, på det norra tvärskeppskapellets inre fönsteromfattning. Foto Lars Berggren 2014.

Lund Cathedral, Scania. Amphisbaena in the eastern chapel of the northern transept, c. 1100.

Fig. 13. *Senmurv*. Relief på fasaden till palatset i Mshatta, Jordanien, 740-tal. Nu i Museum für Islamische Kunst, Berlin.

Simurgh. Relief on the facade of the Mshatta palace, Jordania, c. 740.

förnyar sig senmurven genom elden. Den betraktas också som en förmedlare mellan jord och himmel och som sådan fungerade den som de sassanidiska (och senare persiska) härskarnas särskilda skyddsväsen och avbildas frekvent och under lång tid inom hela det stora område som direkt eller indirekt påverkades av persisk kultur.

Den mytologiska senmurven är en gigantisk bevingad varelse, en slags fågel stor nog att lyfta en elefant. Ursprungligen framställdes den med fågelkropp, hundhuvud (oftast med visade tänder och alltid med utsträckt tunga) och lejonklor, men senare förekommer också en variant med människohuvud. Stjärten var till en början stor och med plymarta fjädrar, men krympte efterhand, samtidigt som den antog en mera reptilliknande form och fjädrarna reducerades till fjäll. En intressant variant finns på Mshatta-palatsets fasad, från 740-talet (dvs. samtidigt med senmurverna i Pavia; se fig. 16), där den är inkomponerad i en

Fig. 14. Senmurv på kapitel i förgården till Maria Laach, Rheinland-Pfalz, ca 1220. Går i litteraturen ofta under beteckningen "lindorm". Foto Dietrich Krieger 2007, Wikimedia Commons.

Simurgh on a capital in the forecourt of the Maria Laach Abbey Church, Rheinland-Pfalz, c. 1220.

vinranka och stjärten har utformats som en druvklase (fig. 13).¹⁵ Samma djur äter i förhallen till klosterkyrkan i Maria Laach av druvorna på klasen som växer ut från dess egen stjärt (fig. 14). I det tidiga bevarade materialet förekommer senmurven emellertid mest frekvent som dekor på sidentyger och i koppar- och silversmide (fig. 15). Det är troligen främst via sådana objekt som den spritts i det kristna kulturområdet och som förklarar dess förekomst på och i exempelvis armeniska, tyska och italienska kyrkor (fig. 16, 17).¹⁶

I norra Italien fanns sådana varor tillgängliga under hela den östgotiska, bysantinska, langobardiska och karolingiska tiden. Norr om alperna dyker de upp bl.a. i enstaka franska relikvarier så tidigt som 500–600-talen.¹⁷ Då handlade det säkert i första hand om dyrbara gåvor från kejsaren till diverse utländska furstar, ofta som svepning av relikier.¹⁸ Men tidigt rörde det sig säkert också om dyrbara lyxvaror som vanliga vikingar hemförde som resultat av plundringar eller fredlig handel med Bysans. Harald Hårdråde och hans 500 män som tog tjänst i den konstantinopolitanske kejsarens väringagarde 1034 utgjorde säkert en ovanligt stor nordisk kontingent, men omkring år 1000 fanns det ständigt mellan 500 och 1000 skandinaver i Bysans.¹⁹ Att de tog med sig hem exotiska tyger eller fat med senmurver i dekoren är – givet motivets vanlighet – högst

Fig. 15. Förgyllt silverfat med senmurver. Samanid-dynastin, 800–900-tal AD. Museum für Islamische Kunst, Berlin. Foto Gary Todd 2016, Wikimedia Commons.

Simurgh platter. Gilded silver. Samanid dynasty, 9th–10th century.

Fig. 16. Senmurver på balustrad (pluteus) från Santa Maria della Pusterla, Pavia, daterad till mitten av 700-talet. Nu i Museo Civico, Pavia (foto Lomartire).

Simurghs on a pluteus from Santa Maria della Pusterla, Pavia, middle of the 8th century.

Fig. 17. Senmurv, San Rufino, Assisi, tidigt 1100-tal. Foto Lars Berggren 2016.

Simurgh on the façade of San Rufino, Assisi, early 12th century.

sannolikt. Säkert kunde man också komma över sådana föremål i Kiev och Novgorod, med vilka de nordiska kungaätterna hade goda förbindelser.²⁰ I Danmark begravdes Knut den helige 1086 insvept i persiskt/bysantinskt siden-tyg med stiliserade örnar i medaljonger.

Att man i Vä kan ha avbildat ett exotiskt men ändå i dåtidens Danmark tämligen välkänt motiv på en högstatusbyggnad är alltså inte otänkbart. Figuren har vingar, hundhuvud och utsträckt tunga – vilket förekommer även hos drakar, men ingalunda som ett obligatoriskt attribut. För att det handlar om en senmurv talar att minst en sådan är avbildad även i Lunds domkyrka, delvis byggd och skulpterad av lombardiska stenhuggare. I det norra transeptets kapellbaldakin finns ett djur (eventuellt två) som definitivt ser ut att vara en senmurv (fig. 18). Kapellet invigdes 1146 men skulpturerna som pryder det kan vara betydligt äldre.²¹ Precis som ett antal andra mer eller mindre fantasifulla djur är det här inskrivet i en vegetativ ranka, som det verkar vara i färd med att sluka. Huvudet liknar en hunds men saknar tänder, öronen är uppåtriktade och spetsiga, ögonen är stora och droppformade. De båda benen avslutas med något som kan vara såväl klor som tassar. Den spiralvridna stjärten har former

som kan tolkas som antingen vegetativa eller fjädrar och den avslutas med en stiliserad lilja. De upprättstående vingarna ser ut att vara en direkt fortsättning på benen, men övergången från hud till fjädrar markeras skarpt med ett tvärgående, perforerat band – ett drag som är typiskt för den persiska konsten. Där markeras samma övergång nästan alltid med ett hålförsett band eller med en rad punkter eller hål.

På Gotland finns också ett antal dopfuntar vilkas skulpturala utsmyckningar alldeles uppenbart är gjorda efter sassanidiska förlagor, i första hand de som tillskrivs anonymmästaren Byzantios, som ska ha varit verksam där ca 1150–1185.²² I ett av dopfuntens i Atlingbo bildfält finns ett fabeldjur som är lätt att känna igen: det är enligt Lars-Ivar Ringbom ”från trynet till stjärten en senmurv” (fig. 19).²³ Den spiralvridna, palmettavslutade stjärten, vingarna och hundhuvudet visar klart att det är samma fabeldjur som i Lund. Skillnaderna i detaljer och

Fig. 18. Senmurv på norra transeptets baldakin i Lunds domkyrka, ca 1100. Foto Lars Berggren 2014.

Simurgh on the aedicule in front of the northern transept's eastern chapel, c. 1100.

bearbetning kommer sig åtminstone delvis av den skiljaktiga placeringen, och att den gotländska stenen är betydligt mjukare och mera lättarbetad än den skånska Höörsandstenen. Det är frestande att tänka sig en stensemästare som från Lund medfört skisser eller minnesbilder som sedan realiserats på de gotländska dopfontarna. En annan möjlighet är naturligtvis att det på Gotland redan funnits något av de sassanidiska silverfat som enligt Ringbom måste ha försett flera av tidens stensemästare med förebilder. Faktum är att ett tämligen stort antal romanska dopfontar, spridda över hela södra (nuvarande) Sverige, har en dekor som nära ansluter till persisk-iranska förebilder.²⁴

Slutsatsen blir att senmurven i likhet med flertalet andra kyrkliga fabeldjur är en invasiv art som införts av danska stormän som hade direkta eller indirekta kontakter med Bysans och som kan beläggas senast kring år 1100. Givet djurets i Vä anatomi kan det lika gärna handla om en senmurv som en drake – och frågan är vad för slags skillnad det gör. Om någon alls?

Senmurverna i Lund och Atlingbo, liksom den eventuella i Vä, kan också illustrera hur nära Mellanösterns, Främre Orientens och Nordens kristna ikonografi hänger samman. De tidigaste kristna församlingarna bildades i Egypten och Mesopotamien under 100-talet och de första kyrkobyggnaderna uppfördes sannolikt snart därefter. Redan på 300-talet var den nestorianska kristendomen erkänd och fast etablerad i stort sett över hela det persiska riket, liksom i Indien, och på 600-talet ända bort i Kina. Utvecklingen av den tidiga kristendomen, dess teologi, ritual, arkitektur och ikonografi, ägde huvudsakligen rum i Bysans och öster och söder därom, i städer som Alexandria, Antiokia, Palmyra. Där blandades den persiska, zoroastriska, mytologiska djurvärlden med den bibliska och migrerade sedan i stor utsträckning från öst till väst.²⁵ Även om teologiska skiljaktigheter tidigt uppstod mellan Bysans och den östligare, nestorianska kyrkan var kontakterna täta. Den muslimska erövringen av det sassanidiska imperiet på 600-talet, och av den iberiska halvön i början av 700-talet, liksom den bysantinska ikonoklasmen på 700- och 800-talen medförde sedan flyktingströmmar västerut och norrut, och med dem följde hantverkare och en östkristen ikonografi. Senmurverna i Pavia, från mitten av 700-talet, kan mycket väl vara utförda av bysantinska eller nestorianska migranter (fig. 16). Östkyrkans fabeldjur, paradisvaser, livsträdsrankor och mycket annat kom alltså tidigt till Bysans och fortsatte sedan norrut, sannolikt både via Italien (Lombardiet, Sicilien, Rom) och nuvarande Spanien.²⁶

Fig. 19. Senmurv på dopfonten i Atlingbo, Gotland, tillskriven anonymmästaren Byzantios och daterad till ca 1150. Foto Lars Berggren 2016.

Simurgh on the baptismal font, Atlingbo, Gotland, attributed to "Byzantios", c. 1150.

De övriga kvaderdjuren

Reliefen med *Agnus Dei* kan i förstone tyckas mindre problematisk (fig. 20). Motivet är lätt igenkännligt: ett fyrfotadjur, framställt i profil och med korsgloria kan knappast vara något annat och hör till vad man normalt väntar sig finna i kyrkliga sammanhang; att lammet som här med sitt ena framben håller upp en korsstav är också standard. Men just detta lamm håller faktiskt upp två

Fig. 20. Mariakyrkan i Vä. Relief med Agnus Dei på korets nordöstra hörn (se fig. 3).
Foto Lars Berggren 2022.

Church of St Mary, Vä, Scania. Relief with Agnus Dei on the northeast corner of the chancel.

stavar av vilka den bakre avslutas uppåt med en halvrund form – som givet graden av förvittring mycket väl ursprungligen kan ha varit cirkelrund. Agnus Dei har i olika tider och i olika sammanhang försetts med många olika sorters stavar med olikformade kors, med eller utan fanor eller standar, men ytterst sällan med två stavar. Vadan denna avvikelse från den etablerade ikonografin?

Henrik Græbe påstår (i *Sveriges kyrkor*) utan diskussion att den andra staven är en "isopstängel".²⁷ Därvid torde han stödja sig på Johannesevangeliet 19:29 (i 1917 års svenska bibelöversättning) där det står att "de", strax innan Jesus gav upp andan, "... fyllde en svamp [med surt vin], som de satte på en isopstängel och förde till hans mun". Varken i *Vulgatan* eller den grekiska grundtexten talas det emellertid om någon isopstängel utan att man satte svampen "på isop", eller lindade isop runt den.²⁸ Den isop som det här är fråga om är en lågväxt aromatisk ört besläktad med oregano och timjan och kan knappast ha använts för att föra något till Jesus' mun. Salomo omtalar den som växande "fram ur muren" (1 Kung 4:33), och israeliterna i Egypten instruerades av Mose att slakta påskalammet, ta "en knippa isop och doppa den i blodet" och bestryka "det övre dörr-

träet och båda dörrposterna med blodet" – för att Herren inte skulle "slå" deras förstfödda (2 Mos 12:21–29). Hypotesen att Agnus Dei jämte korsstaven skulle bära på en isopstängel verkar således vila på ett antal olika, mer eller mindre omedvetna, missförstånd och sammanblandningar.

Går man till samtida eller tidigare framställningar av korsfästelsen står det genast klart att man ignorerar isopen och avbildar den med vinäger indränkta svampen som uppträdd på spetsen av en lans. Svampen betraktas som ett av passionsredskapen och delar av den är vördade relikier i ett antal kyrkor i Italien, Frankrike och Tyskland. Att lammet förekommer tillsammans med kors och två lansar, av vilka den ena är svampförsedd, förekommer ytterst sällan. I det äldre materialet har jag bara hittat det i ett par *Beatus*-illuminationer, men inte i något fall bär lammet på lansarna (fig. 21).²⁹ Efterhand blir det dock vanligare att kombinera lammet med pinoredskapen och i exempelvis Jan van Eycks be-

Fig. 21. Frontespisen till Cardeña Beatus-manuskriptet, Spanien, ca 1175–1180. Nu i Metropolitan Museum of Art, New York. MS 232 f. 1v. Efter Wixom & Lawson 2002, 16.

The frontespiece of the Spanish manuscript Cardeña Beatus, from c. 1175–1180.

Fig. 22. Mariakyrkan i Vä. Boa (?), relief på korets sydöstra hörnpilaster (se fig. 3). Foto Anders Ödman 2020.

Church of St Mary, Vä, Scania. Boa (?), relief on the southeast corner of the chancel.

römda Ghentaltare står bakom lammet två änglar hållande två lansar, av vilka den ena har en svamp uppträdd på spetsen. Ofta ersätts dock svampen av en skål, monterad på en lans eller stav, något som säkert var avsett att förtydliga dess funktion och som stämmer väl överens med stavens i Vä nuvarande utseende.

Någon annan version än den i Vä med lammet bärande två stavar/lansar har jag inte kunnat finna. Givet att lammet placerades på vad som ursprungligen sannolikt var ett kungsgårdskapell, skulle stav nummer två möjligen kunna vara ett *sceptrum*, dvs. ett härskarattribut som väl skulle passa in i det då tämligen nyligen kristnade Danmark.³⁰ Båda stavarna kan faktiskt betraktas som *sceptra*: korsstaven som ett tecken på den segrande kristendomens religiösa maktposition, och den andra indikerande byggherrens världsliga status.³¹

Avslutningsvis några ord om de resterande två kvaderrelieferna. På den som Ödman träffande kallar "kanelbulle" (fig. 22) kan man i den hårt vittrade stenen ganska klart urskilja en spiralform, och med någorlunda god vilja även förstorningar i bägge ändrar som kan ha varit huvuden. De enda fabeldjur som passar in på den beskrivningen är amphisbaenan, som behandlas ovan, och *boan*, som oftast återges utan ben och hoprullad på ormvis (fig. 23). Den senare lever enligt Plinius och Isidorus i Italien och livnar sig på att suga mjölk ur kornas

Fig. 23. Boaorm i Aberdeen Bestiary, 1100-tal, © Aberdeen University Library MS 24, f 69r.

Boa in the Aberdeen Bestiary, 12th century. © Aberdeen University Library ms. 24, f 69r.

juver – och dödar dem i processen. Den är alltså entydigt ond och skulle kunna utgöra en antitetisk motsats till Agnus Dei och senmurven. Det fjärde kvaderdjuret (fig. 24) är dessvärre alltför illa medfaret för att det ska gå att spekulera rörande dess identitet; det går inte ens att säkert avgöra om det är någon slags fågel, fyrfotad djur eller insekt. Græbe påstår visserligen att det är ett "fyrfotad djur med svans" men det är bara en löst grundad gissning.³²

Kontext och betydelse

Tyvärr känner vi inte till reliefdjurens i Vä ursprungliga placering och i vilket sällskap de då befann sig. Det kunde eventuellt ha klargjort deras identitet. Utan särskiljande attribut och kontext går det sällan att enbart utifrån fabeldjurens anatomi med säkerhet avgöra vilka de är och vilken betydelse de haft. Ett bra exempel är draken och valfischen som slukade Jona (Jon 2:1–11). De utvecklades båda efter samma linjer och kom under ett skede att se alldeles likadana ut. Det enda sättet att avgöra om det är den godartade val, som hade spytt upp Jona och därmed blivit en symbol för återuppståndelsen, eller helvetets ondsinte härskare och mänsklighetens förledare är kontexten: på sarkofager, amboner och påskljustakar indikerar en hybridvarelse kombinerande lejon,

Fig. 24. Mariakyrkan i Vä. Oidentifierat djur på långhusets södra vägg (se fig. 3).
Foto Lars Berggren 2020.

Church of St Mary, Vä, Scania. Unidentified animal on the south side of the nave.

fisk, orm och fågel att det är fråga om något gott. När i princip samma kreatur placeras under ett helgon eller ärkeängeln Mikael är det något entydigt ont och djävulskt (fig. 25).

På samma sätt förhåller det sig med draken i förhållande till senmurven. Trots deras emellanåt mycket stora likheter har de diametralt olika betydelse. Senmurven står alltid för något gott, i första hand uppståndelsen, och utgör därmed en parallell, inte en motsats, till Agnus Dei på kyrkan i Vä. Det kan tilläggas att den lundensiska senmurven ingår i ett sammanhang – en av 18 medaljonger på det norra transeptets baldakinbåge – där alla identifierbara motiv förefaller ha en positiv betydelse: örnar, duvor, hjortar, rosetter med flera, alla omslingrade av en frodig vinranka med druvklasar.³³ Det kan också vara värt att notera, att senmurverna i Pavia (fig. 16), från mitten av 700-talet, omges av samma ranka, druvor, rosetter och fåglar – och avgjort för tankarna till de ”mestri lombardi” som städslades för den nuvarande lundadomens byggande och som har ansetts ha varit verksamma även i Vä.³⁴

Ett problem är att nästan vad som helst med ormsjärt och vingar i litteraturen kan kallas för drake eller basilisk. Det brukar exempelvis anges att djuret

på Wilhelm erövrarens sköld vid slaget vid Hastings 1066, såsom det återges i Bayeux-tapeten, är en drake. Vad man ser är egentligen bara ett djur med vingar, spiralvriden ormsjärt, två ben, och huvud med öppet gap.³⁵ Av det föregående torde ha framgått att det knappast av den diminutiva bilden är möjligt att avgöra vilken slags djur det handlar om: drake, basilisk, senmurv eller något annat. Givet den krigiska kontexten borde draken vara att föredra, men det finns många andra möjligheter. I heraldiska sammanhang anges för övrigt alltid Williams sköldvapen bestå av två eller tre lejon. Ett annat exempel på hur draken används som ett slags paraplybegrepp ges i Thomas Rydén's bok om Lunds domkyrka, där både det norra transeptets senmurv och det södra sidoskeppets vinglösa amphisbaenor (fig. 11 och 18) kallas för drakar.³⁶ Att på detta sätt föra samman en rad olika mytiska varelser, med potentiellt helt olika betydelse och funktion, för knappast forskningen framåt och riskerar att leda till missförstånd när det gäller tolkningen av såväl enskildheter som helheter.

Svårigheterna som vi möter i Vä när det gäller den externa utsmyckningen är alltså ganska långt desamma som i många andra medeltida kyrkor. Bevaringstillståndet är dåligt eller uselt; det är inte bara den ursprungliga färgen som försvunnit utan stora delar av själva stenmaterialet har vittrat och fallit bort. Successiva ombyggnationer och utvidgningar har medfört att flera av de reliefpydda blockens ursprungliga placeringar och grupperingar har ändrats, och att det därför är svårt eller omöjligt att bilda sig en uppfattning om den ur-

Fig. 25. Drake trampad på av S. Margareta. Kalkmålning, ca 1300, i Sunds kyrka, Åland. Foto Lars Berggren 2010.

Dragon under the feet of St. Margaret. Mural, c. 1300, in Sund Church, Åland, Finland.

sprungliga kontexten och vilken logik som eventuellt styr valet av motiv. Till yttermera visso är det oklart vilken kunskap som låg bakom de enskilda varelsernas utformning: hade man någon slags konkreta förlagor i form av skisser, illustrerade bokverk eller dekor på importerade föremål, eller utgick man från minnesbilder av tidigare verk, sedda i när eller fjärran? Hade man bara tillgång till en text som de ovan citerade är det lätt att förstå att man lät fantasin flöda och gärna försåg sina fabeldjur med lite spännande extrautrustning – som vingar, spiralformade ormstjärter och vassa klor.³⁷ Varken stenhuggare eller beställare kan rimligtvis ha haft någon djupare kunskap om fabeldjurens ursprung och hur de genom tiderna repeterats, adapterats och varierats.

Det kan naturligtvis ha varit så, att pilgrimer och korsfarare tog med sig de märkvärdiga djuren hem eftersom man trodde att det handlade om gammal kristen konst och att de således ”spoke to them with all the authority of the Holy Lands”. Kanske ansåg man också att ”it was a lack in themselves which made it impossible for them to comprehend the meaning of the animals and hoped that some day God would find them worthy enough to reveal to them the truths which the animals expressed.”³⁸ Hur det förhöll sig med djuren i Vä lär vi aldrig få veta.

Om bevaringstillståndet hade varit lite bättre skulle det kanske ha varit möjligt att åtminstone hypotetiskt rekonstruera reliefernas tilltänkta funktion och betydelse, kanske till och med något slags program. Som det nu är får vi nöja oss med konstaterandet att den ving- och ormsvansförsedda figuren i Vä *kan* vara en drake, en senmurv eller möjligen en amphisbaena. Eller kanske en mix av alla tre. Personligen håller jag senmurven för den mest sannolika medan andra, också de med goda skäl, säkert kommer att föredra draken. Att den avslutande delen av svansen/stjärten saknas gör amphisbaenan till det mest osäkra alternativet.

Noter

- 1 Betr. byggnadens kronologi, se Græbe 1971 och Ödman 2020. Båda öppnar för en tidig datering men inom ganska vida ramar.
- 2 Betr. bestiarierna, deras innehåll, härkomst och utveckling och användning, se Berggren 2018, 15–19.
- 3 Ödman 2021, 60.
- 4 Cit. efter *The Medieval Bestiary* (<http://bestiary.ca/beasts/beat265.htm>). I bestiariernas illustrationer attackeras basiliken ofta av en vessla som biter den i strupen, som i fig. 5.
- 5 Se Frazers översättning 1921 av (pseudo-) Apollodorus' *Bibliotek*, Bok II, skriven i mitten av 100-talet BC. Betr. Heracles–Hesione 207–209, och om Perseus–Andromeda 159–161.
- 6 Riccioni 202, 130–144. Sjöodjuret *Ketos*, eller *Cetus*, beskrivs i bestiariet som en ond sint val som lurar sjöman att den är en ö för att, när de stigit på vad de tror är land, dränka dem. Se t.ex. *The Bestiary of Philippe de Thaon*, från 1100-talets början, i Wright 1841, digitaliserad 2003, 36–37.
- 7 Cit. efter *The Medieval Bestiary* (<http://bestiary.ca/beasts/beat262.htm>).
- 8 British Library MS. Sloane 278 som innehåller Hugos *De Aviariis*. Cit. efter *The Medieval Bestiary* (<http://bestiary.ca/beasts/beat262.htm>).
- 9 Aberdeen University Library MS 24, fol. 65v & 66r.
- 10 *Physiologus*, läst i Rendell 1928, digitaliserad version 2003, 96–97. Författaren av versionen tros ha varit abbot av Monte Cassino 1022. I bestiarierna förekommer trädet även under beteckningen *perindens*.
- 11 Kongelige Bibliotek, Gl. kgl. S. 1633 4°, Folio 49r.
- 12 Ödman 2021, 65, 67, 68, 92.
- 13 I Tallinn avbildas djuret på båda sidor av en stele som förvaras i svartbrödraklostret men som sannolikt är äldre än det. Jfr Berggren 2014, 60–61.
- 14 Harper 1961, 95–101.
- 15 Den centrala delen av palatsets fasad finns idag i Museum für Islamische Kunst, Berlin. <https://universes.art/de/art-destinations/berlin/museum-fuer-islamische-kunst/mschatta-fassade>.
- 16 Beträffande figurerna i Pavia utgår man från att de kopierats från ”orientaliska tyger”; se Peroni 1972, 92–93. Typiskt nog benämns de i litteraturen omväxlande som senmurver, gripar, drakar eller rätt och slätt monster.
- 17 Ett exempel är det stycke sassanidiskt sidentyg, sannolikt tillverkat på 600-talet, med senmurver i medaljonger, som finns i Victoria and Albert Museum, London, medan andra delar av samma vävnad finns i Musée des Arts Decoratifs, Paris. De ska ha kommit till Frankrike senast under 800-talet, som omslag relikier av St Helena. <<https://collectios.vam.ac.uk/item/O85315/the-senmurw-silk-wowen-silk-unknown/>> Ett an-

- nat senmurvpyrvt sidestycke förvaras i S. Remi, Reims, och ska ha skänkts till förvaring av helgonets relik 852 (Geijer 1994, 150). På internet finns flera samlingar av persiska senmurvbilder på tyger, glas och finsmide (se t.ex. <<http://www.hubert-herald.nl/INHOUD.htm>>).
- 18 I teorin hade kejsarhovet monopol på sidentygernas produktion och användning men de kunde också köpas från Persien (Haastrup 2015, 16). Till saken hör att relikerna i den gömma som återfanns vid Mariakyrkans restaurering 1963–1965, i det ursprungliga altarets *mensa*, var lindade i sidentaft och ”samit” (sammet). Det årtal som är skrivet på den bifogade pergamentremsan, 1121, brukar betecknas som huvudaltarets invigningsår. Sådana tyger hade från Konstantinopel och/eller Sogdiana kommit till Mälardalen redan på 900-talet och nedlagts i gravarna i Birka och Valsgärde. Till Danmark och Vä kan de ha nått via de italienska köpstäderna, i första hand Genua och Venedig. Betr. importen av sidentyger till Skandinavien, se t.ex. Larsson 2020.
- 19 Scheel 1, 2015, 93.
- 20 I målningarna från början av 1100-talet i både Väs och Gualövs (Skåne) kyrkor är stiftarna klädda enligt bysantinskt kejsarligt mode (Haastrup 2015, 7–18).
- 21 Jfr Berggren & Lindberg 2014, 74.
- 22 Betr. ”Byzantios”, se Roosval 1918, 100–116.
- 23 Ringbom 1958, 193.
- 24 Som exempel på sådana dopfuntar anger Ringbom Svanhals (Östergötland), Nottebäck (Småland), Götene och Starrkärr (Västergötland), och Tygelsjö (Skåne). Men antalet kan lätt utvidgas. Ringbom 1958, 194–196.
- 25 Den förste som på allvar ifrågasatte den tidigare helt Rom-centrerade historieskrivningen och argumenterade för att utvecklingen hade gått från öst till väst var Josef Strzygowski, i *Orient oder Rom* 1901. Hans teser kritiserades hårt men senare forskning har i huvudsak gett honom rätt.
- 26 Enligt flera uppgifter ska sassanidiska hantverksprodukter ha förekommit rikligt i såväl konstantinopolitanska rikemanshem, kejsarliga palats och kyrkornas skattkammare. Under kejsar Konstantin I ska persiska hantverkare ha anlåtats för utsmyckningen av flera kyrkor. Jfr t.ex. Goblet D’Alviella 1956, 127–128. En ”fullfjädrad” senmurv finns avbildad i Gerona-Beatus, från 975 (Girona, Archivio Capitular, Ms. 7; <<https://arachne.dainst.org/entity/3176744>>). För förbindelserna mellan Spanien och det karolingiska och ottoniska Europa, se Williams 1987.
- 27 Græbe 1971, 20.
- 28 Texten i *Versio Vulgata* lyder: ”vas ergo positum erat aceto plenum illi autem spongiam plenam aceto hysopo circumponentes obtulerunt ori eius”.
- 29 Gerona-Beatus (som ovan, 975) och Cardena-Beatus, f.1B, ca 1175–80 (Metropolitan Museum of Art). I båda fallen på frontespisen.
- 30 Härskarstaven, eller spiran, är en frekvent maktsymbol i bibeln. Ett exempel är PS 45:7, som i 1917 års svenska bibelöversättning lyder: ”Gud, din tron förbliver alltid och evinnerligen; ditt rikes spira är rättvisans spira”. I *Vulgatans* olika versioner kan det heta: ”thronos tuus Deus in saeculum et in aeternum sceptrum [eller *virga*=stav] aequitatis sceptrum regni tui”.
- 31 Korsstaven fyller tämligen ofta funktionen av ett *sceptrum*; se t.ex. *Majestas Domini*-figuren i Vester Broby kyrkas absid. Se bilddokumentationen i Wikimedia Commons.
- 32 Græbe 1971, 20. Mer än tre ”ben” kan knappast urskiljas och hur ”svansen” ska tänkas arrangerad är svårbegripligt.
- 33 Berggren & Lindberg 2014, 63–67.
- 34 Græbe 1971, 22 42, 43. Beträffande vinrankans betydelse beskrivs den enligt Græbe bäst ”med ärkebiskop Eskils ord i hans brev till Vä på 1100-talet, ’att med all kraft sörja för, att Herren Sebaoths vingård, [...] kan vitt och brett sträcka ut sina grenar och för var dag växa och bära frukt’” (s. 22). Samma ranka återfinns också på den Heliga Gravens kyrka i Jerusalem, närmare bestämt på arkitraven över huvudfasadens östra portal, utförd av bysantinska stenmästare under 1000-talets andra hälft.
- 35 I princip samma djur förekommer ett dussintal gånger på tapeten, alltid med öppet gap, ibland med utsträckt tunga, ibland sprutande eld; några gånger avslutas stjärten med ett slags palmett. Det förekommer både på sköldar och i marginaler. Utmärkta reproduktioner finns i Grape 1994, 98, 102, 104–5, 107–108, 111, 136, 150, 163. Här kan påpekas att den runda ringen som på sköldarna sitter ungefär vid djurets vingfäste är sköldbucklan, inte en del av dess anatomi.
- 36 Rydén 1995, 45.
- 37 Michael Camille påstår att i bestiarierna ”[...] each beast is framed in a visual stereotype that is as strict as the theological interpretation presented in the text” (Camille 1992, 47). Som redan torde ha framgått stämmer detta inte alls. Oftast ges ingen teologisk presentation och inte heller någon utförlig beskrivning av bestarna. Texternas innehåll begränsas vanligtvis till beskrivningar av egenskaper, vanor och storlek, och utifrån dem hade illuminatörerna att dra egna slutsatser beträffande bestarnas fysiska utseende.
- 38 Slomann 1967, 180.

Litteratur

- Berggren, Lars. "Inledning. Djur och odjur i bildkonsten", *Ecce Leones! Om djur och odjur i bildkonsten*, red. Lars Berggren & Annette Landen, 8–23. Lund: Artifex, 2018.
- . "Underliga djur!", *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning – Nordic Review of Iconography*, nr 4 (2014): 60–61.
- Berggren, Lars & Bo Lindberg. "Ædiculan i Lunds domkyrkas norra transept. En undersökning av skulpturen och dess bemålning", *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning – Nordic Review of Iconography*, nr 2 (2014): 50–79. ISSN 2323–5586. Available at: <<https://ojs.abo.fi/ojs/index.php/ico/article/view/799>>.
- Biedermann, Hans. *Symbollexikonet*. Stockholm: Forum, 1991.
- Camille, Michael. *Image on the Edge. The Margins of Medieval Art*. London: Reaktion Books, 1992.
- Frazer, James George (översättare). *Apollodorus: The Library*, vol I. London: Heinemann, 1921.
- Geijer, Agnes. *Ur textilkonstens historia*. Stockholm: Tidens förlag, 1994.
- Goblet D'Alviella, Eugène Félicien Albert. *The Migration of Symbols*. New York: University Books, 1956 [1891].
- Grape, Wolfgang. *The Bayeux Tapestry. Monument to a Norman Triumph*. München & New York: Prestel, 1994.
- Gräbe, Henrik. *Sveriges kyrkor, vol. 139: Kyrkorna i Vä, Gälds härad, Skåne, band III, häfte 1*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.
- Haastrup, Ulla. "Stifterbilleder og deres ikonografi i danske 1100-tals fresker", *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning – Nordic Review of Iconography*, nr 4 (2015): 4–48.
- Harper, Prudence Oliver. "The Senmurv", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series*, vol. 20, no. 3 (1961): 95–101. <<https://www.jstor.org/stable/3257932>>
- Larsson, Annika. "Asian Silk in Scandinavian Viking Age Graves", *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 81 (2020): 107–148.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*, vol. 1–8, utg. Engelbert Kirschbaum, Wolfgang Braunfels. Verlag Herder: Freiburg im Br., Rom [m.fl.], 1968–1976.
- Peroni, Adriano. "Il monastero altomedievale di S. Maria 'Teodote' a Pavia. Ricerche urbanistiche e architettoniche", *Studi Medievali*, serie III, nr XIII 1972, I, 1–93.
- Rendell, Alan Wood (ed.). *Physiologus. A Metrical Bestiary of Twelve Chapters by Bishop Theobald. Printed in Cologne 1492, translated by Alan Wood Rendell*. John & Edward Bumpus, London 1928. <<http://bestiary.ca/etexts/rendell1928/theobaldus%20physiologus%20-%20rendell.pdf>>
- Riccioni, Stefano. "Dal ketos al senmurv? Mutazioni iconografiche e transizioni simboliche del ketos dall'Antichità al Medioevo (secolo XIII)", *Hortus Artium Medieualium*, Brepols Online, 130–144.
- Ringbom, Lars-Ivar. *Paradisus Terrestris. Myt, bild och verklighet*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae, Nova series C., I, N:o 1. Helsingfors 1958.
- Roosval, Johnny. *Die Steinmeister Gotlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen*. Kungl. Vitterhetsakademien, Stockholm 1918.
- Rydén, Thomas. *Domkyrkan i Lund*. Lund: Corona, 1995.
- Scheel, Roland. *Skandinavien und Byzanz. Bedingungen und Konsequenzen mittelalterlicher Kulturbeziehungen*. Teil 1–2. Diss. 2014 (Frankfurt am Main). Göttingen 2015.
- Slomann, Wilhelm. *Bicorporates. Studies in Revivals and Migrations of Art Motifs*. Vol. I. Copenhagen: Carlsberg Foundation, 1967.
- Strzygowski, Josef. *Orient oder Rom. Beiträge zur Geschichte der spätantiken und frühchristlichen Kunst*. Leipzig 1901.
- Williams, John. "Tours and the medieval Art of Spain", *Florilegium in honorem Carl Nordenfalk octogenarii contextum*, Nationalmuseums skriftserie nr 9, 197–205. Stockholm 1987.
- Wixom, William D. & Margaret Lawson. "Picturing the Apocalypse: Illustrated Leaves from a Medieval Spanish Manuscript", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* vol. LIX, no 3 (2002): 3–46.
- Wright, Thomas (ed.). *The Bestiary of Philippe de Thaon*. London: The Historical Society, 1841. <<http://bestiary.ca/etexts/wright1841/bestiary%20of%20philippe%20de%20thaon%20-%20wright%20-%20parallel%20text.pdf>>
- Ödman, Anders. "Östra Sallerups kyrka i Frosta härad, Skåne: kolonisation och kulturella kontakter", *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning – Nordic Review of Iconography* nr 3–4 (2020): 27–51. ISSN 2323–5586. <<https://ojs.abo.fi/ojs/index.php/ico/article/view/1713>>.
- . "Stenar kan tala! Vä kyrka i klarare belysning", *Vä kyrka 900 år – 2021*, red. Bengt-Åke Månsson, 55–101. Vä: Vä-Skepparlövs församling, 2021.